

Роман
ІВАЊИЧУК

*Література
і держава*

*Літературно-публіцистичні статті,
подорожні нариси, лекції
1992—2016 рр.*

Харків
«ФОЛІО»
2022

НЕЗАЛЕЖНІСТЬ — НАЙПРИРОДНІША ПОЛІТИЧНА Й МОРАЛЬНА КАТЕГОРІЯ

Живемо в добі, коли політики або нічого не знають і не можуть передбачити майбутнє, або суть безсилі коригувати хід історії, коли закони часто впливають із несправедливих засад, а якщо і справедливими народжуються, то не є чинні, коли церква, виборсавшись із приниження і неґації виконує не духовну, а політичну функцію — тож на допомогу людям, які зайшли в безвихідь, а радше впали у зневіру, немов у середньовіччі, приходять ворожбити, відьми й упирі, а теж змодернізовані види окультних сил — екстрасенси, контактери, інопланетяни...

Парадоксальним є те, що я пишу ці рядки через тиждень після того, як Верховна Рада УРСР проголосила Акт незалежності України, і в день підняття над куполом будинку українського парламенту синьо-жовтого прапора.

Сповнилась мрія багатьох поколінь українців — зруйнованих, знедолених, з'яничарених і тих, хто вистояв, сповнилась мрія і мого життя!

Так чому ж не перехлюпується через креш моєї душі радість, чому я не сміюся, не плачу з утіхи, чому нині, вихопившись із натовпу, який на майдані перед Верховною Радою кричав і «слава», і «ганьба», — геть подався з площі осамотнений і скулений, мов побитий пес, — я, депутат українського парламенту, член опозиційної Народної Ради, яка виборола для України незалежність, і в незрозумілому смутку сиджу ось цілу ніч у своєму готельному номері...

Я врешті збагнув, від чого мій смуток. Гай-гай! Народи Європи в такий безмір віддалилися від нас, немов ті два азовські брати, що полишили третього на степовому розпутті; третього залишили в його національному середньовіччі з ворожбитами, відьмами й тими ж окультними силами, з нечинними законами, сплюндрованою більшовизмом землею, з розлінивленим і пропитим господарем тієї землі, з ордою непомноті в людських душах — обкраденого і розбудженого. Виборсуйся тепер сам із свого середньовіччя, куди тебе загнала жорстока історія і твої власні добродушність та довірливість, доганяй своїх лукавих братів, що покинули тебе на безводді й безхліб'ї!

Розсвіло надворі: над Києвом із кокона ночі проколюється тихий і погожий осінній ранок 5 вересня 1991 року. І цей величний початок першого дня на вільній Україні раптом додає мені розради: ніхто хай не думає, що з якихось там об'єктивних причин ми відкотилися у своєму розвитку на цілі століття, — ми таки знаходимося, якщо брати до уваги історію української державності, в національному середньовіччі й мусимо знайти в цій реальності найвищий оптимізм.

Бо коли б лише припустили, що живемо такі, як є, у пізньовіччі, за яким неминуче приходить кінець державного життя, і ми опинилися на митниці з порожніми торбами — втратили б потребу працювати й ніколи нічого не змогли б передати не знаним нам сьогодні земним чи то космічним цивілізаціям.

Не винні ми, що залишилися позаду, та винні будемо, якщо не окреслимо чітко місця свого знаходження. Тому я стверджую не з мотивів пісного патріотизму, а з тверезого усвідомлення нашої реальності; українська нація, ще молода і сповнена енергії, вийде дужою із свого середньовіччя, бо так хоче світова гармонія, яка, не буваючи ніколи ущербленою, не зможе обійтися без державного досвіду п'ятдесятимільйонного українського народу.

Я беззастережно вірю в справжню незалежність України, і для цього не потрібно бозна-якої одержимості, бо творення самостійної Української Держави ціле вже століття відбувається на моїх очах.

Не перебільшую. Моє свідоме життя, до якого я додаю життя моїх батьків, оскільки вони мене виховали і стали першим моєї свідомої сутності, триває від початку нашого століття. Моє життя пройшло через спробу творення української державності в 1917—1921 роках, вигартовувалося у трагедії сорокових років і займає певне місце в нинішній боротьбі, в якій я фігурую як недосвідчений політик і досить досвідчений письменник.

Благослови, душе моя, Господа за те, що прилучив мене до боротьби за волю України...

Я виростав в учительській сім'ї, і хоч із своїми сільськими ровесниками був рівний, бо разом з ними пастушив, грався в «свинки», «хвостача» й «перескічки», так само, як вони, працював на полі, а восени всі разом розпалювали в Мочулі ватру і вчилися курити, — все ж відрізнявся від них: ходив не в гачах і кептарі, а в коротких штанцях і піджачку; в церкві ми всі троє — найстарша Наталка, молодший Євген і найменший я — сиділи разом із батьками на лавочці в захристії, а селянські діти пріли, стоячи перед престолом; я багато читав, бо мав таку можливість, і, звісно, більше знав, що викликало в сільських хлопців заздрість, яка часто переходила в зневагу, — «диви, який сиромудрий!»; теж не мав я права доводити свою правоту кулаками, як це робили інші, бо мене зупиняли хлопчиська сакраментальною фразою: «Ти гадаєш, як ти панський син, то тобі все можна?», а в крамниці, яка з приходом «перших світів» у 1939 році стала своєрідним сільським казино, де гнули політику, пили горілку і грали в карти, я мав право сидіти біля крамаря за лядою і слухати геть чисто все, про що розмовляли дорослі, — та якби не цей привілей, я не написав би ніколи трилогії «Край битого шляху».

Мені минуло всього десять років, коли прийшло те страшне «визволення», пекельні сліди якого виявляємо й донині на пустирищах, в лісах і на подвір'ях енкаведистських катівень, проте пам'ятаю буквально все — кожне мовлене слово, кожну подію і ситуацію, вмів навіть давати їм свою оцінку (після закарпатської трагедії я написав гнівного вірша, спрямованого проти Гітлера), і вже тоді намацував місце, на якому міг стати в найзручнішій для опору позі.

Як нині бачу перші дні п'яної ейфорії, коли до крамниці щоденно завозили дешеву горілку, якою радянська влада цинічно спювала вчорашніх просвітян і відродженців, котрі за Польщі повиганяли з сіл корчмарів і запряглися в церкві на Євангелії не вживати спиртного.

«Такої влади нам треба!» — гатив кулаком об ляду дебелий вуйко, кидаючи лише червінця і забираючи в корчмаря п'ять пляшок найчистішого трунку для кумпанії, — одна така пляшка за панської Польщі коштувала десять золотих, тобто один центнер жита... П'яна мужва закладалася — за горілку, звісно — в що-небудь: хто піднімав на руках бочку з нафтою, хто їв мило, були навіть такі, які брали рекорд у спусканні повітря... Дурний регіт стрясав смердючою крамницею: мораль руйнувалася миттєво, зникали повага до старших та сором перед дітьми — все можна, Бога нема, такої влади нам треба!

Нині з віддалі часу намагаюся оцінити той стан моїх односельців, шукаючи якогось оправдання для такого раптового упадку духовності, і приходжу до висновку, що зла в людині закладено набагато більше, ніж добра, і тому протягом усієї історії людство те й робило, що вишукувало проти того зла гамівні сорочки: мораль, страх Божий, пошанування батьків і традицій, церкву, школи, інститути милосердя, судочинство, а комунізм і фашизм усе це разом зліквідували, випускаючи з пляшки хама, якому дозволено все: брехати, називати чорне білим, убивати, паплюжити найсвятіше, за наклепи брати гроші, за хабарі купувати посади — і якого, зрештою, коли він

стає надто шкідливим, можна без суду знищити, створюючи при тому ілюзію права, — і що там дивуватися, коли побожний дядько, який і курки не міг зарізати, ставав холоднокривним убивцею, коли чесний газда, якому курокрад здавався найбільш пропашою людиною, ставши кріпаком-колгоспником, вмить осягав науку злодійства, і ніхто йому цього не брав за зле (не вкрадеш, не будеш мати), коли наймерзенніша професія — донощицтво — забезпечувала відповідні до виробітку посади, коли звалити хрест, осквернити чи зруйнувати храм, плюнути на розп'яття вважалося добродійністю — оце вам матеріал для шкільних творів на тему «Що нам дала радянська влада».

Я все це розумів уже тоді, сидячи у крамниці за лядою, хоч, звичайно, не міг те розуміння сформулювати; мені було дико споглядати ці оргії безсоромності, а проте... проте і сам піддавався ейфорії, бо ж іще вчора поляки в останньому своєму наступі на українців запроваджували по селах осередки «шляхти загородової», полонізуючи темних селян; в українських сільських школах звелено викладати історію та географію польською мовою, на уроках співу дітей навчали співати виключно польських пісень, — а тут раптом мій батько, весь осяяний і щасливий, читає вголос дітям «Червону хустину» Андрія Головка, вчить нас козацьких пісень та «Чуєш, сурми заграли», а я ночами не сплю, «з'їдаючи» захоплюючи книгу М. Трублаїні «Шхуна “Колумб”», і в душі виношую найзаповітнішу мрію: закінчу на «відмінно» четвертий клас і поїду до Канева на могилу Тараса Шевченка!

Та ось захмелений народ раптом тверезіє: «народна влада» проявляється в своєму справжньому вигляді. Чоловіків женуть на шарваркову безплатну роботу — на дороги й вирубку лісу, господарства обкладають непосильними податками й поставками, у сусідньому селі організують колгосп: хто не спроможний здавати поставки — записуйся; діди́ча з Волового вивозять у Сибір, за ним то в тому, то в іншому селі повивозили «куркулів» і «підкуркульників», масово арешто-

• ————— •

вують колишніх членів КПЗУ і просвітян, у Коломийській середній школі, де вчиться моя сестра, відбулися арешти учнів старших класів; за столом сидить зажурений, аж чорний мій батько: ми думали, що стрийко Михайло, професор Харківського університету, не пише тому, що перебуває в експедиції на Північному полюсі, а його торік розстріляли...

На людей навалюється страх — постійний, безперервний, він подібний до невпинної вібрації, від якої можна збожеволіти.

У нас замешкала молода вродлива вчителька із Полтавщини Марфа Яківна Ляшенко. В домі раптом западає гнітюча мовчанка: всі ми боїмося Марфи, хоч вона мені дуже подобається. Батько примружує грізно очі й виганяє мене з кімнати, коли я сідаю увечері ближче до гасової лампи з «Мотрею» Богдана Лепкого або з «Ілюстрованою історією України» Михайла Грушевського. Учителька все це помічає, вона мучиться нашою недовірою і якось каже:

«Мої дід і баба вмерли голодною смертю тридцять третього».

«А що — був голод?» — вдає прощачка батько.

«Я розкажу вам анекдота, добре? — гірко посміхається Марфа Яківна. — Питають селяни партсекретаря, що таке п'ятирічка. «А он, — показав він на цвинтар. — Якщо там нині, приміром, сто могил, то за п'ять років буде в п'ять раз більше. А то ще й перевиконаємо план».

Мовчанка в хаті. Звідки хто може знати, що Марфа Яківна не проковує.

І враз прорвався болючий фурункул: війна! Найстрашніша подія приносить надію на порятунок. Марфа Яківна квапно збирається в евакуацію. Батько не затримує, бо не знає, як поставляться до «східнячки» озлоблені селяни. Цілує її в щоку і каже:

«Тепер послушайте... Нашкодити мені вже не встигнете. Вас, молоду, обдурили, і ви повірили в найзлочиннішого тирана світу Сталіна. Ви ж казали не раз: “Сталін усього не знає”.

Ні, він знає про все найкраще: терор — то справа його рук... Та пам'ятайте: ця страшна влада не має права на існування: що створено брехнею і кров'ю, те скоріше чи пізніше загине».

«Так ось який ви...» — тільки й сказала Марфа й подалася пішки до Коломиї.

«Навіщо ти їй це сказав? — накинулася мати на батька. — Звідки знаєш, що не вигрів гадину за пазухою?»

«Та не всі, не всі ще там очманіли!» — скрикнув у розпачі батько.

Потім, за німців, я написав першу свою повість «Кривавий тан», в якій усе це, як зумів, описав, а після війни заховав рукопис на стриху. Коли почалися облави на бандерівців, батько спалив у печі майже всю свою бібліотеку, і я брав участь у тому аутодафе — кидав книжки у вогонь. Горів Грушевський, горів Лепкий і Хвильовий... Я крізь сльози дивився, як скручуються у полумені листки моєї улюбленої «Історії України»: ось тліє непереможний козак Мамай з бандурою, і кінь його тліє, і не має він уже тієї сили, щоб на коні намальованому втекти з вогняного полону, ще видно його обриси на попелі, та крушиться попіл... Батько, закусивши жовна, наказує мені принести все, що я набазграв. Я приношу із стриху жмут шкільних зошитів і швидко кидаю у вогонь. Батько не знає, що я свої вірші і повість заховав за козлами під дахівкою, — в якого автора підніметься рука на свої власні творіння?

Та незабаром він дізнався. Восени 1944 року облавники зробили в хаті обшук, і оперуповноважений НКВД капітан Шкрупила власноручно зніс із стриху всі мої «твори».

Як нині пам'ятаю: сидить Шкрупила на порозі і читає вголос мою повість, пронизуючи мене вряди-годи сизуватими колючими очима.

«Это ты, гавнюк, все это написал? Ты?»

«Я...»

«Тебя повесить мало».

Батько щось лепече, мовляв, у гімназії дали хлопчині таку тему для домашнього завдання, а воно, дурне, наслухалося

всілякого... Мати плаче. Шкрупила ховає рукопис у польову сумку й каже:

«Для тебе, пацан, сейчас только две дороги: в банду или в тюрьму. Выбирай, сволочь».

Я думав, що він мене заарештує, але, видно, я ще був замалий і для партизанки, і для тюрми. Хоча — через кілька місяців мене таки заарештували в справі «Молодіжної сотні УПА», але за місяць випустили. Дмитро Павличко просидів цілих вісім місяців...

Кілька слів про Дмитра.

Німці зайняли Київ, а в Коломиї за стараннями Українського Крайового комітету і його голови Костя Паньківського відкрилася українська гімназія, до якої звідусіль потягнулися сільські хлопчики в полотняних гачах та киптарях; пішли і ми з братом — у латаних-перелатаних «панських» вберях; пам'ятаю, я ходив у райтках з витертого штруксу, холоші яких, за відсутністю чобіт, запихав у вовняні гамаші.

Через ті райтки я познайомився з Дмитром Павличком із Стопчатова, який ходив до нижчого роком класу і з яким ми, хоч на певній дистанції, але в чесних і приязних стосунках пройшли школу, університет, літературу й політику.

«Ну й райтечки, ну й райтечки!» — почув я одного разу глузливе позаду себе в гімназійному коридорі під час перерви.

Я різко повернувся з твердим наміром зацідити зухвальця у вухо і побачив присадкуватого, по-сільському набитого, широколицього з великими зеленими очима хлопчиська, що зверхньо посміхався, зовсім не злякавшись мого закукуренного вигляду.

Він стояв поруч з ошатно одягнутим своїм однокласником Аскольдом Ганьківським, якого знали всі, бо він був синочком знаменитого в Коломиї лікаря, і я сказав Аскольдові:

«Скажи йому, хай защепить гудзик!»

Спонтелечений задавака вмить привів себе до порядку, і ми всі троє мирно вийшли на подвір'я й цілу велику перерву

проходжувалися, косячи очима на сільських дівчат і панянок, вибираючи потаємно кожен для себе «даму серця», без якої ніхто з нас не міг себе вважати повноцінним гімназистом, — таких погордливо називали «офермами» або «купонами».

Наше знайомство з Дмитром не переросло в тісну дружбу: мабуть тому, що вчилися у різних класах, та й напевне вже тоді відштовхнулись від себе наші вельми егоцентричні біополя, які й нині не перетинаються; моя незалежність та прямота і Павличкова владність виявились несумісними, проте це не завадило нам протягом десятків літ бути в добрих стосунках, які ґрунтуються передусім на взаємоповазі, взаємодітримці й паритетності, і чому б мало бути інакше, коли породила нас та сама прикарпатська земля і та сама неволя виробила однаковий проти неї імунітет; вчилися ми у тих самих учителів; нашим старшим братам однаково ламали життя більшовицькі чи то німецькі окупанти, між якими істотної різниці ніколи не було; визривали ми серед одного і того ж лихоліття і навіть наші маленькі радощі були дуже схожі.

Ще не раз у своїх спогадах я звернуся до постаті Дмитра Павличка, якого, незважаючи на суперечність характеру, деяку непослідовність у літературній і політичній діяльності, вважаю одною з найвидатніших особистостей нашого українського часу, точною його фотографією — без підфарбувань і ретуші.

«Дами сердець», а ще походи на Воскресінецьку гору або до тисового заповідника у Княждворі, а теж футбол і закордонні фільми, а ще наші бурсацькі витівки, а ще лекції в наймудріших на світі гімназійних професорів, з яких щодругий був комбатантом Української Галицької Армії і кожен вчився як не в Празі, то у Відні, і той урочистий страх перед їхнім маєстатом — усе це було позитивом, який мав витворити із сільських недотеп витончених інтелігентів.

Та домінував тоді у світі негатив — страшна воєнна дійсність, яка в одних питомців гімназії вселяла черствість,

байдужість до крові, а то й розбуджувала жорстокість, а в інших — праведний гнів, гарячий патріотизм і саможертвенність, — але і те і друге не дало визріти тій інтелігентній витонченості: одним ламав хребти конформізм, інші складали голови на вітварі незалежності, і тільки невелика частина колишніх гімназистів, уцілівши фізично й духовно, перейшовши через фальшиве травестування, вийшла нині на світло денне — і ось такими ми є і такими нас приймайте і будьте, хто не зазнав того, що ми, вибачливими до нас і милосердними.

Той негатив існував усюди — давив, розчавлював, лякав, спотворював.

Я не знаю, якими б вирости мої діти, якби вони в дитинстві знаходили в газетах замість потішних ілюстрацій фотографії змасакрованих енкаведистськими садистами жертв: чоловіків з виколотими очима, жінок з розпореними животами і відрізнаними грудьми — останки тих жертв розкопують нині в кожному місті й містечку і на подвір'ї замарстинівської тюрми у Львові...

Якби пережили втрату надії на краще життя, коли німці, на яких сподівалися збожеволілі від більшовицького терору люди, позривавши спершу синьо-жовті прапори, що їх вивісили емісари Ярослава Стецька 30 червня 1941 року на міських ратушах, і розігнавши сільські неозброєні «січі», проголосили гасло «Німеччина понад усе», євреїв зігнали в гетто; якби бачили колони людей із зірками Давида на грудях, яких із дітьми на руках гнали у Шепарівський ліс на розстріл, — а ти стояв біля ратуші і дивився на тих чорних людей із скляними від жаху очима, і тебе мучила совість, що вчора якомусь із них не віддав, а продав за три не потрібних тепер йому золотих гріночку хліба, щоб за них піти в кіно; дивився, не забуваючи при тому, що не вивчив на завтра ще латину і греку; а ти, вибравши серед дівчат «даму серця» на гімназійному подвір'ї, бачив унизу, в ямі гетто, четверо трупів на закривавленій перині... Якби втікали, як ми, стрімголов з ринку додому, бо там розпочала облаву шуцполіція, виловлюючи юнаків і дівчат на

роботу до Німеччини... Якби на свої власні очі бачили десятих хлопців-баудінстів, прив'язаних за ноги до вбитих у брук залізних паль: за те, що зіпсували каменедробарку, і їх по одному, на очах у натовпу, методично розстрілювали гестапівці... Якби пережили ту безнадію, коли німці втікали, а наступали не менш страшні й жорстокі червоні «визволителі»... Якими б вони вирости?

А вирости б і понесли у своїх душах і страх, і обережність, і впертість, і послужливість, і хитрість, і маску Януса — як ми.

Тільки той, хто не пережив цього і післявоєнних нічних жахів, хто не бачив поскиданих у штабелі біля сільрад убитих бандерівців, батьки яких німіли й не мали права признатися до вбитих синів, тільки той може дивуватися, що загубили ми на тяжких дорогах витонченість душ. Та кому вдалося зберегти в собі елементарну порядність і вірність Україні, той має нині силу випікати у своїй душі сліди рабства і загартований, і неволею едукований, стояти за державним кермом.

Тому я звертаюся до вас, дорогі земляки за кордоном, які уникли наших випробувань, які не мліли зимовими вечорами, очікуючи вивозу в Сибір, які не підривали себе гранатами в бункерах, яких не виключали з університетів за те, що ходили у вишиванках, які в престижних навчальних закладах, а не в концтаборах здобували політичну й цивільну освіту, — не ставтеся до нас погордливо й поблажливо і покиньте мрії про в'їзд до Києва на білих конях, допоможіть пограбованій Україні чим можете, навчіть нас потрібного сучасного ремесла, а політичну діяльність залишіть нам — тому ж Павличкові, Лук'яненкові, Гориням, які нинішню політику — хоча й по-різному — вистраждали і, навчені вчора, знають нині, що потрібно самостійній Україні, а про що слід забути.

...Відомий нині всім астролог XVI століття Нострадамус у своїх віщуваннях не помилявся ні разу. Останнє на нинішній день його пророцтво сповнилося на наших очах — я це сам дослідив.

В одному із своїх віршів середньовічний екстрасенс навіщував, що сплоджена 1917 року найкровопролитнішою за всю світову історію революцією диявольська державна система проіснує рівно сімдесят три роки і сім місяців. Отже Радянський Союз мав би розпастися в червні-липні 1991 р.

На початку липня цього ж року я виступав у Дрогобичі перед своїми виборцями і запевнив їх, що нав'язуваний Горбачовим союзний договір ніколи не буде підписаний. Мені, звичайно, бурхливо аплодували, народ охоче вірить обіцянкам своїх доморощених пророків. Та ось підвівся в залі один поважний пан і з притиском запитав, на якій підставі я це стверджую і чи не варто б відмовитись нарешті від ейфорійної демагогії й почати дивитись відверто правді в вічі.

Я був заскочений несподіваним питанням: а й справді, на яких фактах вибудовую свої рожеві прогнози? Та тут умить спрацювала електронна машина мого мозку...

27 червня 1991 року український парламент повинен був дати свою згоду на негайне підписання новоогарьовського проєкту союзного договору, і це мало що не сталося.

Депутати-комуністи перейшли в навальний наступ: за підписами сорока депутатів вони подали в Президію вимогу негайно, без обговорення проголосувати за договір. А Київ піднявся на ноги: багатотисячний люд із синьо-жовтими прапорами почав прориватися крізь міліцейські заслони до будинку Верховної Ради, бездушні роботи більшовицької системи — зашоломлені омонівці — жорстоко били людей гумовими палицями по головах.

Народна Рада негайно вирядила мене й Степана Пушина на місце інциденту, нам удалося прорватися крізь міліцейські ряди і провести роз'юшений натовп через парк до Марійського палацу. Оговтавшись, пікетники почали скандувати: «Кравчука на площу!» — і сталося те, чого ще не було і чого я й не сподівався: блідий, але спокійний Голова Верховної Ради йшов до народу! Найгарячіші екстремісти, а напевно теж і провокатори, яких завжди було повно серед пікетувальників

на площі перед Верховною Радою, почали вигукувати «Ганьба Кравчукові!»; ми з Пушиком якось утихомирили крикунів і дали можливість Голові мовити слово.

«Я нічого не зроблю такого, чого не хоче мій народ», — сказав Кравчук, отримавши в нагороду за ці слова вигуки «Слава!» Воїстину, як у Святому письмі: «осанна» і «распни його».

Цього дня Леонід Макарович був невпізнаний: вимогу сорока депутатів він поки що на голосування не ставив, обговорення союзного договору тягнулося довго: Кравчук давав слово парами: комуніст — демократ, і в дискусії явно програвали комуністи, суть виступів яких зводилась до єдиного безглузлого висновку: Україна самостійно існувати не може.

Врешті Голова приголомшив усіх у залі: він заявив, що проєкт союзного договору, як показала дискусія, ще не готовий, треба його віддати на юридичну, політичну й економічну експертизу, довести, що він не суперечить Декларації про суверенітет України, а тому Президія пропонує продовжити обговорення проєкту 15 вересня.

Новоогарьовську акцію Горбачова було зірвано. Ніхто, правда, ще не міг скласти вартості тому, що сподіялося, і я — теж. Усвідомлення смислу цього факту прийшло аж тоді, коли я стояв ні в сих, ні в тих перед настороженим залом у дрогобицькому Народному домі: Радянський Союз розпався 27 червня 1991 року — пророцтво Нострадамуса збулося! У цей день Україна завдала більшовицькій імперії удару в саме сонячне сплетіння, це був нокаут: найавторитетніша республіка відмовилася брати участь у союзному договорі, а союз як такий без України існувати не може.

Я сказав це виборцям, і це було правдою. Як засвідчили наступні політичні події, початок розпаду більшовицької імперії стався саме цього дня.

Тоді ж, на вечірньому засіданні, ми сиділи в сесійному залі — зосереджені й насторожені, і, мабуть, для того, щоб

зняти напругу, Іван Драч, з яким я сиджу поруч, розповів мені цікаву придабашку.

Йде Іван Федорович на обід, а на бордюрі недалеко Верховної Ради сидить стара жінка і плаче. «Що з вами сталося, матусю?» — нахилився до неї Драч. «Та що — побили мні омони», — схлипнула стара жінка. «А ви звідки?» — «Та зі Стрия». — «Чого ж ви, такі слабі, приїхали сюди?» — «Бо прийшли з Руху та й сказали, що мусить хтось з моєї хати поїхати до Києва на ті пікети чи як вони називаються. А донька моя заслабла, зять у командировці, то мусила-м їхати сама...»

Бідний мій народ. Бідні ми всі. Хіба ж не так само було й раніше: дає бригадир наряд на сім'ю, і мус іти — на льон, буряки чи в саме пекло, хоч би всі в тебе дома й повимирали... Коли ми очистимося від тієї смертельної тоталітарної отрути?!

А станеться це тоді, коли по радянській системі зникне й слід.

Колись давно я почув дві формули, які гранично точно охарактеризували радянську систему. Джон Кеннеді в одному із своїх інтерв'ю назвав союз «світом політичних непевностей і матеріальних нестач». Чи можна влучніше сказати про державу, гербом якої міг би стати образ черг до магазинів, і яка не те що постійно глумиться над своїми мертвими вождями, а й може навіть без прокурорських санкцій інтернувати живого президента?.. А Жан-Поль Сартр на початку шістдесятих років, повернувшись додому з подорожі по Радянському Союзу, заявив зовсім категорично: «Ця система не надасться до ремонту: її треба поламати і викинути на сміття».

Нині ми, дозрівши до такого розуміння найрадикальнішої проблеми, засукуємо рукави. В праці над демонтажем імперії не можна мати ні крихти вирозуміння чи якогось до неї милосердя: більшовицька система, в якій прийшов до влади люмп, злочинний елемент, той самий «грядущий хам», прихід якого в Росію передбачив письменник Федір Сологуб ще перед Першою світовою війною, вчинила страшно наругу над

народами і їх святинями, відняла віру в Бога, засобами постійного страху zdegradувала людську особистість, фізично винищила більше пів ста мільйонів людей, вбила господаря землі, саму ж землю спустошила, а в душі колишніх громадян вселила орду покори і байдужості, зробивши їх тихими рабами, які вдовольняються їжею. Така система мусить бути скарана на смерть.

...Київ, 2 грудня 1991 року, 12:00.

Учора зранку, у Львові, я взяв участь у референдумі, проголосувавши за Акт незалежності України, і — за кандидата в президенти Ігоря Юхновського. До самого обіду, поки не подзвонили Романи — Кудлик і Безпалків й Ніна Бічуя, бо ж 1 грудня — день святого Романа, я ходив з кута в кут у відчайній тривозі, немов той батько, що загубив у натовпі дитину.

Незважаючи на те, що сам передбачив позитивний результат референдуму — до 80 відсотків, я раптом збоївся: наш народ такий різномірний, духовно знищений, незорганізований, збайдужілий і стомлений, що може сьогодні підписати смертний вирок своїй свободі, і тоді ми вже ніколи її не здобудемо, і ніхто ніколи нам не допоможе, не поспівчуває, світ махне на нас рукою, як на унікальну націю, яка добровільно вибрала для себе ярмо.

Потім до вечора ми вчотирьох сиділи в майстерні художника Романа Безпалківа і за чаркою тяжко посперечалися з приводу інтерв'ю Ігоря Калинця, опублікованого в журналі «Україна», в якому він претензійно повторився за Іваном Франком: «Не люблю українського народу, бо за що мав би його любити?»

Кожен з нас у житті хоч раз за життя долав подібні сумніви, та сказати про це вголос досі ніхто не зважувався, та ось під впливом згаданого інтерв'ю Ніна Бічуя, серце нашої компанії, раптом викричала свій накіпільний біль словами Калинця й покинула товариство, а я поїхав до Києва такий пригноблений і збезнадіяний, як рідко коли в житті.

Дорога Ніно, я визнаю право на сумніви, бо й сам цим грішу, але сумніваймося передусім у собі, а не у всьому народові, не бавмося у злих пророків, не робімо із себе Касандр, бо нація дужча за нас.

2 грудня рівно о 12 годині із радіоприймачів прогрімів над Україною могутній урочистий хорал «Ще не вмерла»: понад 90 відсотків виборців нашої молоді держави проголосували за свою незалежність — такої згуртованості українського народу ще не знала історія! Про самостійну Україну вмить заговорив весь світ.

Уявив, як заціпеніли жовна в російського демократа Єльцина, котрий ніяк не може собі уявити Росії без України, як зблідла пляма на лисині Горбачова: сьогодні він фактично пішов у відставку — до нового 1992 року посада президента СРСР відійде вже в історію, і, можливо, нині лауреат Нобелівської премії проклинає той день, коли задумав винести у сферу політики ідею «соціалізму з людським обличчям», не розуміючи того, що в соціалізмі обличчя немає — воно закрите червоним катівським каптуром.

Треба сьогодні подякувати мудрому політикові і вченому, народному депутатові України Ігореві Юхновському, який зважився винести на Верховній Раді 24 серпня 1991 року ідею референдуму, і перепросити за ті докори, які сипалися протягом трьох місяців на його голову з уст ультрапатріотів з приводу цієї пропозиції: як добрий шахіст він передбачив розвиток політичної гри на кілька ходів уперед.

Першим Президентом України став Леонід Кравчук. Парламентська опозиція Народна Рада вирішила підтримувати його доти, доки він виконуватиме волю українського народу, який його обрав.

О політичні парадокси! Хіба міг був хтось коли-небудь хоча б подумати, що рафінований комуністичний партократ стане на чолі вільної української нації? Вірити йому чи не вірити? Та я знаю одне: на троні зраджувати небезпечно, президентський престол при одному лише поруху Президен-

та до зради вмиць перемініться для нього на електричний стілець.

А тепер усім за роботу. Геть мітинги і страйки, геть крикунів і політичних невігласів. Віднині кожна мить має бути використана для будівництва незалежної України.

У Львівській «Просвіті», яку я очолюю, крім штатних працівників і Ради є багато ентузіастів, здебільшого пенсіонерів, які невтомно працюють для нашого Товариства. Є така пані Смішко, вчителька-пенсіонерка з Яворова, яка розповсюджує в своєму районі просвітянські газети і книжки. Вона щотижня приходиться на Друкарську, навантажує себе ними, аж згинається, і їде у свій Яворів. Якось сказав я їй: «Пані Смішко, пожалійте себе, ви ж уже не молода». А вона мені відказує: «Пане Іваничук, я дуже хочу мати свою державу, роблю для неї, що можу, навіть якщо це важко, і прошу мені в цьому не заважати». Хіба потрібно коментувати її слова?

Незалежність — це найнормальніший стан народу. Незалежність — найпростіша і найприродніша політична й моральна категорія. Але дається вона важко і дуже дорого коштує. Хто-хто, а українці знають її ціну. Тож благослови, душе моя, Господа, що дожив я до нинішньої святої миті. Я безстанно благаю в Бога для себе довгих років життя, щоб протягом їх міг віддати усі свої сили для України — до останньої краплі.

ЗМІСТ

НА ЗЛАМІ ЕПОХ

Літературно-критичні і публіцистичні статті

Незалежність — найприродніша політична й моральна категорія	5
13 червня 1988-го	23
Держава і література	36
Державотворення — справа патріотів і професіоналів	39
На небі — Бог, на землі — Україна!	41
Роздуми для укладачів шкільних хрестоматій	61
Гряде видатна література могутньої нації	65
Дорога та її узбочини	71
Зорі і блудні вогні	81
Про Гжицького з усмішкою	93
На зламі епох	98
Моє слово про Теофіля Комаринця	105
«А слава — заповідь моя!»	108
Недогляд чи навмисне ігнорування	117
Сліди на піску	119
Київський характерник	142
«Піраміда» представляє львівську літературну квадригу	145
Легендарний маестро зблизка	152
Майстер львівського урбанізму	158
Словесна сваволя і суворість літературного стилю	163
Подивитися на світ через сльозу	169

ДОДАТОК

Література і держава	173
Вступ	175

I. Література і політика. Заангажованість української літератури	177
II. Література як засіб боротьби з окупаційним режимом	182
III. Особливості галицького літературно-національного відродження	190
IV. Розгром літератури на Великій Україні й літературний процес в Галичині 20—30-х років	198
V. Советська окупація Галичини в 1939—1941-х роках і літературний бойкот. Літературне життя у Львові під час німецької окупації	207
VI. Післявоєнні погроми літератури. Феномен П. Тичини, М. Рильського, В. Сосюри, О. Довженка, Ю. Яновського	214
VII. Попередники «шістдесятників»	227
VIII. «Шістдесятники». Метаморфози деяких старших письменників	236
IX. Історична пам'ять, її збереження й відновлення засобами літератури. Моє практичне втілення теорії «меча і мислі»	242
X. Зрадники, кати і блазні в історичному романі. Тема поета і володаря	247
XI. Письменники і перший український парламент	254
XII. Нинішня літературна молодь. Посередність у літературі. Письменницькі перспективи в умовах незалежності	261
XIII. Релігія та національне відродження	270
До 125-ліття Товариства «Просвіта»	282
Примітки. <i>Василь Габор</i>	293